

Володимир В'ятрович — історик і публіцист, дослідник українського визвольного руху, голова Українського інституту національної пам'яті, ініціатор пакету законів про декомунізацію. Очолював Архів СБУ та розсекретив колишні архіви КГБ. Працював в Українському науковому інституті Гарвардського університету, потім вивчав матеріали архіву Інституту Гувера Стенфордського університету. Автор і співавтор восьми книг з історії визвольного руху та Другої світової війни. Викладав в Українському католицькому університеті та Києво-Могилянській академії.

Ця книга — чи не перша спроба науково-популярного викладення історії польсько-українського конфлікту середини минулого століття. Автор пропонує поглянути на події 1943 року на Волині в контексті історії двох народів до, під час та після Другої світової війни. В основі дослідження — свідчення безпосередніх учасників подій, документи українського та польського підпілля, Армії Крайової й УПА, що були головними дійовими особами трагедії, яка тривала не один рік. Хто ховався і продовжує ховатися за лаштунками цих подій? Хто отримує політичні дивіденди з історії протистояння двох найчисленніших європейських народів, що виборювали свою державність під владою імперій? Читач отримає можливість сформулювати власну думку про події не на основі медійних повідомлень чи політичних спекуляцій, а за допомогою фактів і документів, а також аналізу сучасних політичних та інформаційних кампаній.

www.bookclub.ua

ISBN 978-617-12-1646-4

9 786171 216464

ВОЛОДИМИР В'ЯТРОВИЧ

ЗА ЛАШТУНКАМИ
«ВОЛИНИ-43»

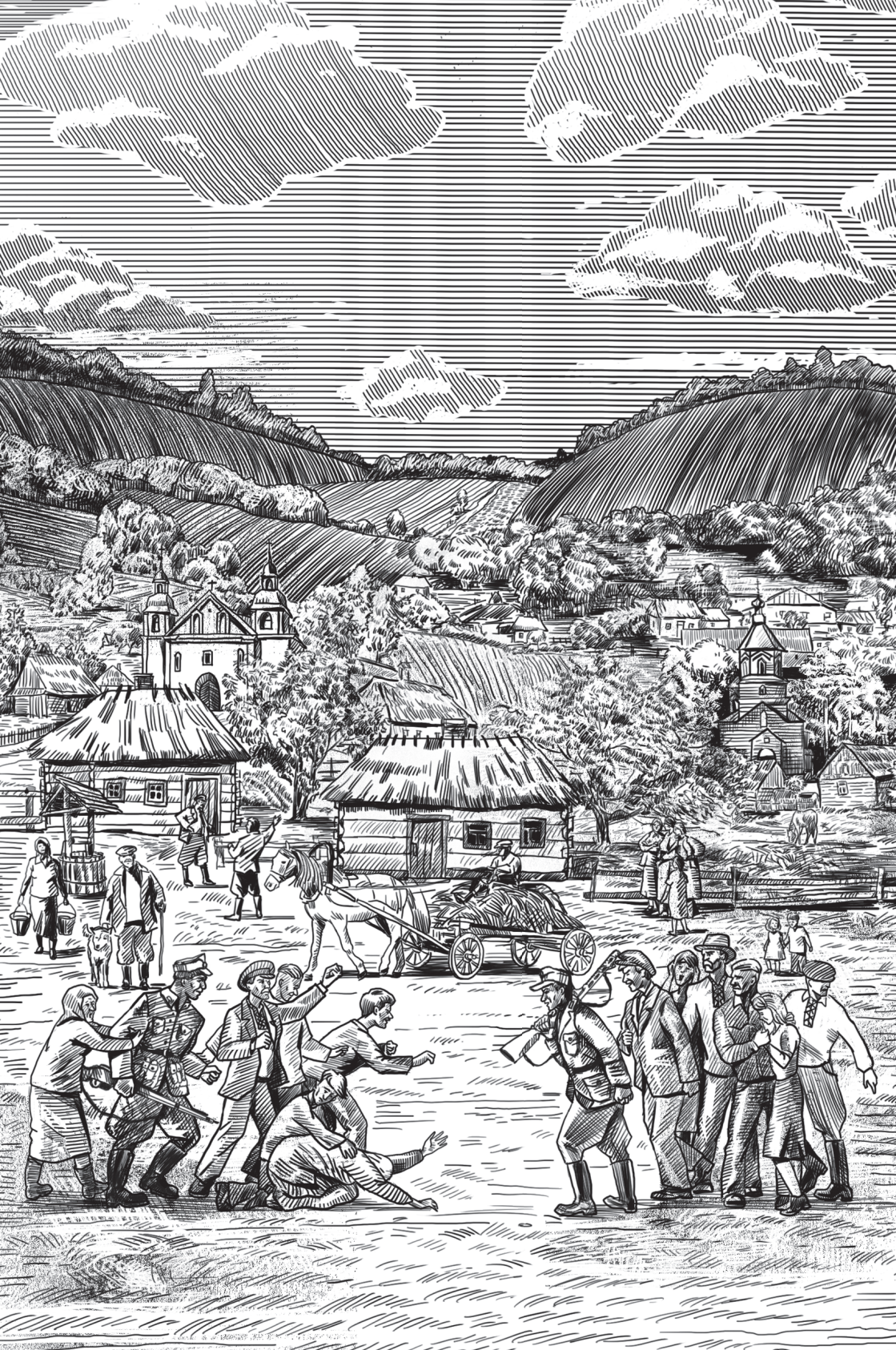
ВОЛОДИМИР В'ЯТРОВИЧ

ЗА ЛАШТУНКАМИ
«ВОЛИНИ-43»

НЕВІДОМА
ПОЛЬСЬКО-
УКРАЇНСЬКА
ВІЙНА

НЕВІДОМА
ПОЛЬСЬКО-
УКРАЇНСЬКА
ВІЙНА

ВОЛОДИМИР В'ЯТРОВИЧ

ЗА ЛАШТУНКАМИ
«ВОЛИНІ-43»

НЕВІДОМА
ПОЛЬСЬКО-
УКРАЇНСЬКА
ВІЙНА

Центр
досліджень
визвольного
руху

ХАРКІВ 2016 КЛУБ
СІМЕЙНОГО
ДОЗВІЛЛЯ

УДК 94(477)
ББК ТЗ(4Ук)6-4
В96

Жодну з частин цього видання не можна копіювати
або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Центр досліджень визвольного руху cdvr.org.ua

Електронний архів визвольного руху

робимо минуле доступним

avr.org.ua

Тисячі раніше недоступних матеріалів із архівів КГБ
тепер у відкритому он-лайн доступі

Фотографії:

Архів Центру досліджень визвольного руху, Галузевий державний архів
Служби безпеки України, архів видавництва «Літопис УПА», Електронний архів
українського визвольного руху www.avr.org.ua, Національний цифровий архів

Польщі www.nac.gov.pl, книга Henryk Cybulski «Czerwone Nосce»,
сайт www.apokryfuskі.org, книга Ярослава Тинченка «Офіцерський корпус
Армії Української Народної Республіки (1917 — 1921)», Російський
государственный архив кинофотодокументов, матеріали проєкту
«Polacy — Ukraińcy 1939 — 1947» www.ipn.gov.pl

Дизайн обкладинки *Микита Тітов, Аліна Ачкасова*

ISBN 978-617-12-1646-4

© В. М. В'ятрович, текст, 2016
© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2016
© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2016

ЗМІСТ

Вступ, або Чому книга не лише про Волинь	7
Від Першої світової до Першої польсько-української	17
Разом у неволі	18
Війна на руїнах імперій.....	21
Недогромадяни	25
Українські революціонери в Другій Речі Посполитій.....	29
Пацифікація 1930 р.	35
Знищення українських церков	41
Подих нової війни	45
Війна під час війни	51
Українське повстання 1939 р.	52
Знову разом під ворожою окупацією.....	56
Українці й поляки готуються до повстання	65
Холмщина—42. Початок Другої польсько-української війни	70
Волинь і Галичина 1942 р.	79
Втрачений шанс	82
Що буде після німців?	87
Чи існувало «остаточне вирішення» польського питання?	90
Розростання війни. Холмщина 1943 р.	101
Коли спалахнула Волинь	108
УПА стає до війни.....	115
Хаос війни.....	119
З німцями та червоними проти українців.....	127
Антипольська акція УПА на Волині	132
11 липня 1943 р.: трагедія та спекуляції	138
Антипольська акція на Волині в оцінці ООН.....	146
Відповідь польського підпілля Волині	150

Галичина 1943 р. Перші іскри війни	154
Ще одна невдала спроба порозуміння	160
Знищення української Холмщини	163
Фронтowa війна УПА та АК на Холмщині 1944 р.	168
Згасання полум'я війни на Волині	175
Галичина— 1944: у вирі Другої польсько-української війни	181
Третій чинник у війні	189
Антипольська акція УПА в Галичині 1944 р.	195
Антиукраїнські дії АК в Галичині	203
Польське підпілля та радянська влада: від співпраці до протистояння.....	207
Втрати у війні під час війни.....	212
Війна після війни	217
1945 р. Згасання війни в Галичині й початок на Закарзонні	218
Антиукраїнські акції в Надсянні 1945 р.	224
Відповідь УПА та припинення протистояння з польським підпіллям	229
Переговори, перемир'я, співпраця	233
«Українське повстання» в комуністичній Польщі.....	245
Акція «Вісла», або Остаточне вирішення української проблеми в Польщі ...	257
Втрати у війні після війни.....	265
«Війна» довкола війни.....	267
Згадати не можна забути	268
Теорія «геноциду на Волині»	273
Кампанія «Волинь—43». Таблюдизація теми	280
Кампанія «Волинь—43». Політизація теми.....	288

Вступ, або Чому книга не лише про Волинь

Слово «Волинь» для українців асоціюється з однією з найкрасивіших частин країни, краєм лісів та озер із давньою історією, що сягає часів Русі. Зовсім іншого значення воно починає набувати для наших західних сусідів. «Волинь» (польською — чоловічого роду, з наголосом на першому складі) стає синонімом страшного злочину. Таке сприйняття відносно нове — йому трохи більше десяти років, але завдяки масмедіа й політикам воно впевнено витісняє у свідомості поляків первісне значення. Поєднання цього слова з цифрами «43» усуває взагалі будь-який інший контекст і сприймається винятково як синонім масового вбивства, а віднедавна ще й поняття «геноцид».

Здійснити таку трансформацію тільки завдяки зусиллям нинішніх ЗМІ, навіть попри їхній потужний вплив на формування свідомості суспільства, неможливо. «Волинь — 43» — це не вигадка польської чи російської пропаганди. В основі інформаційної й політичної кампанії — реальна страшна історія про вбивства тисяч людей під час Другої світової війни. Проте вирвана з ширшого географічного та хронологічного контексту, приправлена емоціями та політичними інтересами історія набула зовсім іншого значення. Фокусування лише на Волині і лише 1943 р. формує викривлену картину того, що відбувалося між поляками та українцями до, під час та після Другої світової війни.

Справді, на Волині, особливо влітку 1943-го, жертвами були здебільшого поляки. Але по-іншому було на Холмщині попереднього 1942-го і наступного 1944-го, по-іншому було в Галичині того ж 1944-го чи в Надсянні або Лемківщині протягом 1945—1947 рр. Ширший географічний і хронологічний контекст показує, що й українці, і поляки були водночас серед тих, кого вбивали, і тих, хто чинив убивства. Тому зробити поділ між катями та їхніми жертвами за національною ознакою не вдасться.

Ширший контекст не тільки краще показує, що сталося тоді між нашими народами, він може допомогти зрозуміти, чому це стало можливим. Чому під час однієї з найкривавіших воєн в історії людства українці та поляки, які були жертвами двох тоталітарних режимів — комуністичного й нацистського, стільки зусиль спрямували на взаємне поборювання? Чому стали можливими такі страшні вияви взаємної ненависті між тими, хто жив поруч? Відповідь, яку пропонують ті, хто користується звуженим фокусом «Волинь—43», дуже проста: на зміну довоєнній ідилії співіснування двох народів приходять жаклива різанина завдяки старанням українських націоналістів. Саме вони змогли захопити своєю ідеологією, яка ніби від самого початку передбачала необхідність знищення поляків, тихих і спокійних назагал українців і штовхнути їх на вбивства. Як і кожна проста відповідь на складне історичне питання, вона хибна. І не лише тому, що годі знайти в ідеології українських націоналістів якусь особливу полонофобію, яка мала би стати основою для винищення поляків. Адже ОУН ніколи не володіла ресурсом, достатнім для масового маніпулювання свідомістю суспільства.

До, під час і після Другої світової головним мотиваційним чинником для більшості українців, що підтримували боротьбу українських націоналістів, була в першу чергу поведінка їхніх супротивників — польської, радянської або німецької влади. Саме жорстка окупаційна політика, яка позбавляла шансів не лише на самореалізацію, а часто навіть на життя, штовхала до лав підпільників і повстанців звичайних селян, далеких до різного роду ідеологічних конструкцій. Звичайні українські селяни, до недавня далекі від будь-яких політичних процесів, були основою української нації загалом і основою українського визвольного руху ОУН та УПА зокрема. Люди з інших прошарків українського суспільства (інтелігенції, військової еліти), попри те що залишалися абсолютно меншістю, зуміли задати організаційні рамки, які об'єднали цю більшість, мотивувати їх доволі абстрактною ідеєю незалежної України. Більшість учасників українського визвольного руху не знала достеменно, якою має стати держава, за яку вони борються і навіть гинуть. Вона просто мала бути іншою, ніж тогочасні польські, радянські чи німецькій реалії, у яких їм не було місця, тому що вони були українцями.

Якщо наважимося ширше заглянути за лаштунки «Волині—43», то побачимо процеси, які призвели до масштабного протистояння. Адже і Перша світова війна, і перше військове зіткнення між українцями та поляками на руїнах імперій, і жорстока дискримінаційна політика поль-

ської влади (утиски політичних та культурних прав, «пацифікація», руйнування українських храмів), і, врешті, Друга світова і новий збройний конфлікт між українцями і поляками — усі ці події, яких вистачило б на століття історії, відбулися в україно-польській хронологічній період — упродовж тридцяти років, протягом життя одного покоління. Для українця-галичанина, який брав участь в антипольській акції 1944 р., події першої польсько-української війни 1918—1919 рр. були не такими далекими. Це те, що відбувалося 25 років тому (чи надто давно був нині вікопомний для нас 1991-й?), тож той самий українець міг бути учасником обох подій. Хоча очевидно, що більшість вояків УПА були молодими людьми, які не брали участі у війні 1918—1919 рр. Але їхнє прагнення реваншу за поразку батьків було, напевно, не меншим, особливо зважаючи на пам'ять про приниження міжвоєнного періоду, в умовах якого формувалися ці молоді українці.

Якщо ми зазирнемо за лаштунки «Волині—43» у наші дні, то побачимо, як прагнення помсти штовхало на воєнні злочини польських підпільників, що нищили українські села на Холмщині чи Галичині 1944-го чи в Надсянні наступного 1945 р. Ми зрозуміємо, як нав'язаним ненависною полякам Московою комуністам вдалося втриматися при владі в повоєнній Польщі — ціною вирішення «українського питання». Комуністи зробили те, чого за результатами війни прагнула більшість польського суспільства, те, що до і під час війни обіцяли здійснити націоналісти, — Польщу без українців, фактично моноетнічну державу. Знищена, депортована до СРСР, розсіяна по теренах північно-західної Польщі українська спільнота, яка відіграла важливу роль у становленні держави (як це було в часи Другої Речі Посполитої), перестала існувати. Тож, відважившись розсунути вузькі лаштунки «Волині—43», ми зможемо зрозуміти не лише причини та обставини конфлікту між українцями та поляками в минулому, ми отримаємо відповідь на запитання щодо особливостей нинішніх відносин між нашими країнами. Проте лаштунки не лише звужують можливості огляду, вони ще й приховують від глядача дії певних суб'єктів, які не з'являються на сцені. Так було з подіями на Волині 1943-го, де за лаштунками польсько-українського протистояння активно діяли німецькі та радянські чинники, зацікавлені в поглибленні конфронтації. Так само й нині за лаштунками «Волині—43» працює російська пропаганда, спрямована на погіршення відносин між нинішніми Україною та Польщею. Тому в цій книзі ми розкажемо як про події кількадесятирічної давнини, так і про зовсім недавні, які ще тривають і поки не стали історією.

Книга, яку ти, шановний читачу, взяв до рук, є спробою науково-популярного викладу теми польсько-українського конфлікту 1940-х рр. Я вже не вперше звертаюся до цієї теми — 2011 р. опублікував двотомний збірник документів «Польсько-українські стосунки в 1942—1947 роках у документах ОУН та УПА». Того ж року було видано наукову монографію «Друга польсько-українська війна 1942—1947 років». Книга, яку видавали тричі, зокрема і польською мовою (а зараз готується англomовне видання), спричинила бурхливу дискусію серед українських, польських, російських істориків та дослідників інших країн. Мабуть, тому, що викладені в ній тези значною мірою спростовували панівні на той момент уявлення про конфлікт, який я репрезентував як Другу польсько-українську війну. В основу дослідження покладено документи головних учасників протистояння — польського та українського підпільних рухів, Армії Крайової та Української Повстанської Армії, більшість із цих матеріалів до того були невідомі загалу істориків.

Попри активне обговорення книги в наукових колах, вона, мабуть через академічний виклад матеріалу, не стала широковідомою. На українському книжковому ринку досі немає жодного науково-популярного видання з цієї теми. Тому я з радістю погодився на пропозицію видавництва КСД переробити свою монографію для ширшої читачької аудиторії. Сподіваюся, завдяки цій книжці охочі зможуть більше дізнатися про польсько-українське протистояння, яке несподівано для багатьох постало на порядку денному під час вивчення політичних відносин між Україною та Польщею. Важливо, щоби українці формували свої уявлення про ці важкі сторінки нашого минулого не лише завдяки перекладам польських текстів (до речі, цих перекладів теж дуже мало), а надто не через викривлену російською пропагандою оптику під назвою «валинская резня».

Пропонована книга містить багато розлогих цитат безпосередніх учасників подій, узятих із документів того часу. Вони допоможуть зрозуміти цих людей та їхні мотиви, подивитися на події їхніми очима. Адже документи епохи — це пряма мова минулого, на відміну від спогадів, які є лише переказом.

Нова книга — не скорочений варіант наукової праці. Навпаки, вона суттєво доповнена. Передовсім значно розширено матеріал про міжвоєнний період. Він містить важливу інформацію про першу польсько-українську війну 1918—1919 рр., про протистояння між польською владою та революційним підпіллям ОУН протягом 1920—1930-х рр.

Головну частину книги — про події Другої світової війни — доповнено нововиявленими документами, зокрема, найцікавіші з них стосуються літа 1943 р. на Волині. Урешті, суттєво розширено зміст останньої частини книги, у якій йдеться про сучасні політичні та інформаційні кампанії, присвячені «Волині — 43». Адже це питання досі є надзвичайно актуальним, особливо в Польщі, де цього року вона стало однією з топ-тем у гарячих політичних дебатах.

Єдине, що справді скорочено у популярному виданні, зважаючи на вимоги формату, — це науковий апарат. Тому всіх, кого глибше цікавить ця тема, хто хотів би ознайомитися з детальними посиланнями на використані архіви та літературу, спрямовую таки до наукового видання. Тим, хто готовий ще більше зануритися в історію, пропоную ознайомитися із власне документами, опублікованими у збірнику (вони тепер доступні в інтернет-мережі завдяки Електронному архіву вільного руху avr.org.ua).

Як і в науковій монографії, у цій книзі я використовую термін «війна» (точніше, Друга польсько-українська війна) на означення збройного конфлікту між українцями та поляками, що розгорівся в масштабах глобального протистояння Другої світової війни. Тож спробую коротко пояснити використання цього доволі нового і, можливо, дещо незвичного означення. Отже, чому саме друга? Адже відомо, що в історії українців та поляків можна віднайти значно більше збройних конфліктів. Але якщо спинитися на ХХ ст., зрозумілим стає, що Першою була війна між збройними силами відновленої 1918 р. польської держави та Західноукраїнської Народної Республіки. Чому польсько-українська? Адже не було України як держави, більшу частину цієї війни бездержавним народом залишалися поляки, і навіть відновлена після 1945 р. Польща була незалежною відносно. Посилює сумніви щодо означення цієї війни як польсько-української той момент, що надзвичайно важливу роль відігравали й треті сили — Радянський Союз, а також Німеччина та її союзники. Історик повинен пам'ятати про такі аспекти, адже іноді вони мали визначальний вплив на перебіг подій. Та все ж із документів того часу та свідчень очевидців чітко проступають головні учасники — польські та українські збройні формування, котрі ставили собі за мету відновлення власних держав на спірних територіях і які є цілком відповідальними за перебіг конфлікту. Армія Крайова та Українська Повстанська Армія мали усі необхідні, згідно з Гаазькою конвенцією, ознаки, щоби з юридичного погляду вважати їх учасниками бойових дій. Вояки обох

формацій керувалися у своїх діях політичними програмами, у них існувала чітка військова ієрархія й субординація, діяли територіальні штаби та головне військове командування, солдати використовували спеціальні військові відзнаки для розрізнення армій, відверто носили зброю. Та, окрім цих формацій, як з українського, так із польського боку у війні брали участь і ті, кого, за міжнародним законодавством, не можна вважати комбатантом, а саме цивільне населення. Воно було не лише жертвою розправ під час нападів ворожої сторони, а іноді безпосереднім учасником чи навіть ініціатором таких атак. Саме зазначена особливість надавала війні особливо жорстокого характеру і створювала додаткові можливості для скоєння воєнних злочинів обома сторонами протистояння.

І врешті, головне питання: чи можна назвати цей кривавий конфлікт війною? Найбільш уживане на сьогодні означення для оцінювання цих подій — польсько-український конфлікт. На мою думку, воно надто загальне і не досить точне. Адже конфлікт може й не мати таких кривавих форм, яких він набув між українцями та поляками під час Другої світової. Головним засобом розв'язання конфлікту не обов'язково є воєнні дії стосовно супротивника, як сталося в 1942—1947 рр.

У польській історіографії утверджується термін «винищення», «екстермінація», «етнічна чистка», останнім часом — «геноцид». Таким чином польська сторона в конфлікті подається лише як жертва, а страждання приписують майже винятково полякам. Активні дії польських підпільників, спрямовані на знищення українців, подають лише як вимушені акції («відплатні») у відповідь на українську агресію. Тим часом, як свідчать документи (українські, польські, радянські, німецькі), поляки проявляли як мінімум не менше ініціативи у протистоянні з українцями. Обидві сторони однаковою мірою проводили як наступальні, так і захисні дії, іноді їхні зіткнення перетворювалися навіть у завзяті й тривалі фронтів бої. Головною метою для обох сторін у цьому протистоянні було встановлення власного контролю над територіями, для чого проводили напади на населені пункти, а іноді й знищували цивільне населення, яке вважали можливою перешкодою для реалізації цих завдань.

Тривалий час класичним вважали визначення війни, сформульоване Карлом фон Клаузевіцем¹: «акт насильства з метою змусити супро-

¹ Карл Філіп Готліб фон Клаузевіц (1780—1831) — прусський генерал, військовий реформатор і теоретик. Відомий завдяки незавершеній праці «Про Війну» (нім. *Vom Kriege*), присвяченій теорії війни. (Тут і далі примітки ред., якщо не вказано інше.)

тивника виконати нашу волю». Після цього формулювання з'явилися ще десятки інших, які доповнювали чи уточнювали його, а часом опонували Клаузевіцу. Досі тривають дискусії з приводу того, хто має бути учасником конфлікту, щоби його можна було вважати війною, якою має бути кількість жертв, чи обов'язковим є оголошення війни супротивнику, дотримання певних правил та звичаїв війни. Французький філософ, політолог, соціолог і публіцист Раймон Арон, загалом погоджуючись із визначенням Клаузевіца, додав: «Війна як суспільний акт передбачає боротьбу різних воль, тобто боротьбу між політично організованими спільнотами». В іншому місці роботи, присвяченої війнам, він наголошує на важливості організованості супротивників: «Війна — це зіткнення між двома організованими видами поведінки, випробовування сили між «командами», кожна з яких намагається подолати іншу, примножуючи силу кожного окремого бійця дисципліною».

У сучасних юридичних словниках можемо віднайти таке визначення: «Війна — у міжнародному праві воєнні дії між державами, а також між державами і національно-визвольними рухами, що супроводжуються повним розривом усіх мирних відносин між ними». Оксфордський політичний словник війною називає «збройний конфлікт між двома або більшою кількістю сторін, який звичайно відбувається задля політичних цілей». Одним із найпопулярніших на сьогодні є доволі просте визначення, запропоноване 1982 р. американськими дослідниками Девідом Сінґером і Мелвіном Смоллом. Згідно з ними, війною слід вважати «будь-яке тривале зіткнення між військовими силами двох або кількох урядів (міждержавна війна) або між регулярною армією і якоюсь іншою (щонайменше однією) збройною групою (внутрішньодержавна війна), кількість жертв серед яких перевищує тисячу осіб протягом усього зіткнення».

І наведене класичне, і сучасні визначення відповідають польсько-українському протистоянню 1942—1947 рр. Його головними суб'єктами були збройні формування польського та українського визвольних рухів Армія Крайова та Українська Повстанська Армія, які керувалися у своїх діях чіткими політичними цілями. Після вичерпання політичних можливостей для їх досягнення обидві сторони вбачали за можливе перехід до воєнних дій. Учасники конфлікту, як свідчать українські та польські документи, вважали себе у стані війни, тому проводили переговори з метою можливого її припинення або активні наступальні дії з метою розбити супротивника. Кількість жертв досі залишається предметом

дискусій між істориками, проте вони однозначно сходяться на тому, що йдеться про десятки тисяч убитих з обох сторін.

Війну офіційно не оголошувала жодна зі сторін, тож ми не можемо точно назвати дату, коли вона розпочалася. Так само вона не завершилася актом капітуляції чи підписання миру. Тому чітко визначити її хронологічні рамки теж непросто. «Там, де нема чітких кордонів між етнічними спільнотами, — писав про ситуацію в Україні британський історик Грегор Даллас, — немає також межі між війною та миром». На мою думку, початком війни можна вважати перші збройні сутички на Холмщині влітку 1942 р., а її завершальним актом стала акція «Вісла», яка закінчилася в липні 1947 р.

Тож ця війна мало схожа на класичні війни між державами, хоча й серед таких бачимо чимало війн без оголошень, а воєнні злочини притаманні чи не кожній незалежно від учасників. Такою є, скажімо, нинішня війна України з Росією, яка досі офіційно називається Антитерористичною операцією. Напевно, найбільше цей конфлікт наближається до війни між хорватами та сербами на Балканах під час Другої світової війни. Це було криваве протистояння між сусідніми націями, що колись були у складі однієї держави, яке обидві сторони розцінювали як помсту за давні історичні образи; протистояння, що розвинулося на фоні Другої світової війни і зумисно посилювалося її учасниками. Хоча, наводячи таку аналогію, слід бути обережним і не піддатися спокусі бачити їх цілком однаковими. Адже, попри велику кількість схожих моментів, слід відзначити, що в протистоянні між українцями та поляками меншу роль відігравав релігійний чинник, який, здається, був визначальним на Балканах. Крім того, у війні між хорватами та сербами перші протягом усього конфлікту мали за собою владний апарат власної держави, який активно використовували в боротьбі з противником, у польсько-українському ж протистоянні держава як учасник конфлікту на польському боці з'явилася лише на завершальній стадії.

Друга польсько-українська, як і сербсько-хорватська, була війною у війні, що визначало особливості перебігу та поведінку основних учасників. Для українського визвольного руху, представленого ОУН та УПА, вона була однією з інших у межах Другої світової, нарівні із війною з німецькими окупаційними силами чи радянськими партизанами та радянською репресивною системою. Для польського підпілля протистояння з українцями теж розвивалося паралельно з боротьбою проти німецької окупації, але не лише проти неї. У межах загальної кон-

цепці відновлення кордонів довоєнної Польщі Армія Крайова діяла на білоруських та литовських теренах, котрі належали до 1939 р. Другій Речі Посполитій. Протистояння між польськими та білоруськими і литовськими підпільниками не набуло масштабів війни тільки тому, що ці підпільні рухи в 1942—1944 рр. були надто слабкими, а після відступу німців питання кордонів вирішували вже не поляки, білоруси чи литовці, а радянська влада.

Для українців війна з поляками була національно-визвольною, повстанською (тому й головним суб'єктом була Українська Повстанська Армія). Для поляків війна мала радше характер громадянської. Адже і польське підпілля, зокрема Армія Крайова та керівництво польського еміграційного уряду, якому підпорядковувалися ці структури, вели війну за відновлення Польщі в кордонах 1939 р. У своїх намаганнях вони натрапили на активний спротив українців, яких вважали колишніми громадянами Другої Речі Посполитої. З 1945 р. вже польська комуністична влада продовжила війну проти своїх громадян — українців, що мешкали на теренах відновленої Польщі.

Це книга про останню війну між українцями і поляками. Останню не в сенсі «найближча до нас», а таку, після якої не буде іншої. Вірю, що ніколи знову наші народи не з'ясовуватимуть стосунки між собою за допомогою зброї. А для цього ми маємо спробувати зрозуміти, чому війна стала можливою тоді — останнього разу в 1940-ві. Для цього вона має перестати бути невідомою.

Від Першої світової
до Першої польсько-української

Разом у неволі

Кожен, хто збирається писати про генезу польсько-українського конфлікту, ризикує постійно «провалюватися» углиб історії. Аби пояснити його перебіг під час Другої світової війни, потрібно поринути в аналіз міжвоєнних подій, щоб зрозуміти цей період — проаналізувати польсько-українську війну 1918—1919 рр., побачити витoki цієї війни у суперництві бездержавних націй у складі імперій протягом XVIII—XIX ст., а джерела суперництва — у польсько-українських війнах XVI—XVIII ст., дійшовши в такий спосіб аж до Болеслава Хороброго та Володимира Великого. Сподіваюся, що цим переліком я не встиг іще сформулювати в не обізнаного зі світовою історією читача уявлення про особливо важкі стосунки між українцями й поляками і виняткову взаємну ненависть між ними. Насправді суперництво та конфлікти, що часом переростали у війни, характеризують взаємини практично усіх сусідніх народів. Їхнім джерелом є боротьба за взаємовиключні цілі. Історія Європи від Середніх віків до сьогодні — це значною мірою війни між сусідами за суміжні спірні території чи за гегемонію одних над іншими. Тому з певністю можна сказати, що в польсько-українському суперництві немає нічого надзвичайного, воно не є свідченням виняткової ксенофобії чи взаємної ненависті.

Хоча були в цьому конфлікті особливості, притаманні лише йому, які надавали особливої гостроти. Одна з найважливіших — тривала відсутність в українців та поляків власної держави, їхнє кількасотлітнє перебування у складі чужих імперій. Владуща імперська верхівка, користуючись давнім принципом *Divide et impera!* («Розділяй і володарюй!»), часто свідомо підтримувала суперництво або конфлікти між ними, полегшуючи собі таким чином утримання контролю над обома поневоленими народами. Та й самі нації не цуралися використовувати у боротьбі проти суперника третю сторону — імперії. Коли французи, англійці, німці, іспанці та інші європейські народи поступово звикали до взаємного співжиття, вчилися розв'язувати суперечки інакшими, аніж війна, способами, антагонізм між українцями та поляками штучно підтримувався і наростав, не маючи жодного розв'язання.

Інший важливий момент, що істотно вплинув на перебіг протистояння, також є наслідком тривалого бездержавного статусу українців і поляків. Національне самоусвідомлення обох народів у складі імперій було справою окремих ентузіастів, а не відбувалося в межах держав, як у, наприклад, Франції, Іспанії, Німеччині. Тож період формування модерних націй для українців та поляків розпочався без окреслених сфер національного впливу на суміжних територіях, які в майбутньому стали основним джерелом конфлікту. Українці говорили про Галичину та Волинь як одвічні українські землі, де були автохтонним населенням, вважали їх своїм П'ємонтом, одним із джерел розвитку національного руху. Поляки, кажучи про Волинь та Східну Малопольщу, наголошували на багатьох роках життя тут і неабиякому внеску в розвиток цих місцевостей.

У нове ХХ ст. українці та поляки уходили не просто однаково бездержавними народами, але й народами, розділеними тими самими двома імперіями — Російською та Австро-Угорською. Тому завдання, які ставили собі національні рухи обох народів, не обмежувалися необхідністю їх визволення. Не менш важливим було об'єднання представників своєї нації в межах єдиної країни. Таким чином, на порядку денному політичної еліти починає назрівати питання щодо кордонів майбутньої держави. Якими мають бути її межі, щоб стати надійним прихистком для всіх представників поки що поневоленої української чи польської нації? Чіткої відповіді станом на початок ХХ ст. сформульовано не було. Очільники національних рухів спиралися на уявлення про межі своїх країн, сформульовані їхніми попередниками у формі польського гасла «Від моря (Балтійського) і до моря (Чорного)» чи українського «Від Сяну до Дону». Навіть такі доволі метафоричні уявлення про майбутні держави вже демонстрували наявність спірних теренів, які кожна зі сторін вважала своїми.

Різниця в розумінні того, якими можуть бути кордони, полягала в принципово різних підходах, які було покладено в основу концепцій щодо їх формування. Для ідеологів польського національного руху основою була вимога до повернення кордонів Речі Посполитої станом на 1772 р., тобто на момент її першого поділу іншими державами. Такий принцип не міг задовольнити українців, адже означав уведення до відновленої Польщі зокрема і теренів, заселених здебільшого українцями. Тим паче вони не могли апелювати до кордонів якогось із українських державних утворень минулого — українська козацька держава не охоплювала теренів Галичини та Волині, а руський період був надто давнім, щоб стати основою для новітніх політичних претензій. Тому українці

пропонували інший — етнографічний підхід, який передбачав формування кордонів на основі досліджень етнічного складу територій. Принципова різниця в обох підходах збереглася протягом наступних десятиліть, аж до Другої світової війни, і стала одним із джерел гострого міжнаціонального конфлікту, що переріс у збройний.

До Першої світової війни, поки кордони України і Польщі існували тільки в уяві тих, хто поставив собі за мету їх відновити, це питання здавалося другорядним. Значно важливішою була боротьба за відстоювання національних прав у складі імперій. Натомість воно стало ключовим, коли примарні донедавна шанси незалежності почали набувати реалістичних обрисів. Шанс поневоленим народам подарувало протистояння, що почалося в 1914 р. й увійшло в історію як Перша світова війна, у якій Росія та Австро-Угорщина опинилися по різні боки фронту.

Утягнуті в безпрецедентний за масштабами конфлікт імперії потребували мобілізації всіх можливих ресурсів для перемоги. Прагнення бездержавних народів до незалежності теж, на їхню думку, могло послужити цій справі. Примарні обіцянки автономії у межах власної держави після війни чи навіть радикальніші обіцянки вирішення національного питання на теренах розбитого супротивника дозволяли грати на патріотичних почуттях, мобілізувати до власних лав українців і поляків, водночас змушуючи їх боротися за цесаря чи царя. При цьому Відень намагався використати як ресурс національні почуття як українців, так і поляків, заграючи з представниками обох народів, запевняючи їх, що ті здобудуть незалежність після війни. За підтримки віденського імперського центру активну пропагандистську роботу щодо вирішення «українського питання» (у першу чергу на територіях ворога — Російської імперії) розгорнув Союз визволення України. У лавах збройних сил Австро-Угорщини було створено Легіон українських Січових Стрільців, які мали боротися «за визволення своїх братів, поневолених Росією». Полякам у Відні обіцяли створення незалежної держави на землях так званого Царства Польського, яке перебувало у складі Російської імперії.

Петроград натомість грав лише «польською картою», обіцяючи автономію того ж «Царства Польського» й створюючи військові формування з поляків. На жодні обіцянки українцям Російська імперія не наважувалася, вважаючи, що незалежність України означатиме її кінець. Проте ресурсів для стримування українського руху в ослабленого війною центру вже не було. Тому російська влада могла лише спостерігати за його швидким переростанням у національну революцію протягом кількох місяців 1917 р.

Науково-популярне видання

В'ЯТРОВИЧ Володимир Михайлович
За лаштунками «Волині—43».
Невідома польсько-українська війна

Керівник проекту *В. В. Столяренко*

Асистент проекту *Я. Я. Ясиневич*

Редактор *О. М. Журенко*

Художній редактор *А. В. Ачкасова*

Технічний редактор *В. Г. Євлахов*

Підписано до друку 22.09.2016. Формат 60х90/16.

Друк офсетний. Гарнітура «Helvetica».

Ум. друк. арк. 19. Наклад 10000 пр. Зам. №

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»

Св. № ДК65 від 26.05.2000

61140, Харків-140, просп. Гагаріна, 20а

E-mail: corp@bookclub.ua

Віддруковано у ПРАТ «Харківська книжкова фабрика "Глобус"»

61012, м. Харків, вул. Різдяна, 11.

Свідоцтво ДК № 3985 від 22.02.2011 р.

www.globus-book.com

В'ятрович В. М.

В96 За лаштунками «Волині—43». Невідома польсько-українська війна / В.М. В'ятрович. — Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. — 304 с.

ISBN 978-617-12-1646-4

Сучасні Західна Україна та Східна Польща — Холмщина, Волинь, Галичина, Закерзоння — території, де під час і після Другої світової війни палахкотіло польсько-українське протистояння. Розклад кривавого доміно війни між поляками і українцями у 1942—1947 рр. автор розкриває завдяки невідомим раніше документам української та польської підпільних армій, звітам німецької окупаційної влади та радянських партизан.

УДК 94(477)
ББК ТЗ(4У)6-4